

Тамара Скрипник, Кирил Бакулін
м. Київ, Україна

Аналіз генетико-контактологічних зв'язків
творів Р. Бернса і Т. Шевченка

Abstract. *The main factor for researching the genetic-contactological connections of the poets' works was the celebration of the 265th anniversary of the birth of R. Burns and the 210th anniversary of the birth of T. Shevchenko this year.*

In the process of genealogical research at the thematic level special attention was paid to the theme of the national struggle for independence in the works by R. Burns "Scots Wha Hae" and by T. Shevchenko "Oh, why did you turn black, green field?", where the authors created the impressive pictures of the deaths of rebels and symbolic pictures of landscapes on the basis of historic facts.

The article presents the research on morphology using the example of the lexical and semantic transformation of individual syntagms in R. Burns' poem. Examples of transformation of the syntagms on the example of the word "Luve" are given - from the form of the Middle English development of the language "Luve"/ "luve" to the modern "Love"/ "love" and their meaning for revealing the main idea of R. Burns's poem "A red, red rose." At the thematic level of contactological connections, the philosophical understanding of Fate in the works by R. Burns "Auld Lang Syne" and T. Shevchenko's "The Wind Talks to the Grove" is analyzed; the multidimensionality of the hypostases of the heroes in T. Shevchenko's work.

The article examines one of the intimate lyrics by R. Burns about his first love for Nell and T. Shevchenko's poem about his last love for Lykera. The given facts from the biography of the heroines helped to more fully reveal the traits of their characters as specific individuals and their influence on the fate of the poets. In the process of comparative analysis, the similarities and differences of the lyrical works by R. Burns and T. Shevchenko, whose works are represented in different languages and in translation, were clarified, and common and distinctive features of the works have been revealed.

Keywords: *genealogical research, thematic level, consensus of opinion, similarities and differences*

У сфері дослідження міжлітературних зв'язків існує генетико-контактологічний підхід, що розглядає спорідненість літературних явищ та міжнародні літературні взаємовпливи у загальнонаціональному процесі розвитку літератури. «Предметом генетично-контактологічного дослідження є різноманітні взаємодії творчості письменників у міжлітературному просторі й часі, що їх описують такі категорії як традиція, еволюція, вплив, запозичення, рецепція тощо» [1, с. 51].

Одним із напрямків дослідження міжлітературних зв'язків є процес компаративістики, що розглядає у порівняльно-історичному літературознавстві генетичні й контактні аспекти творчості письменників різних країн і епох, творчість яких представлена різними мовами. Площиною компаративістики є визначення спільних та відмінних явищ у літературній творчості авторів: подібність зображувально-виражальних засобів, спільне або відмінне ідейно-тематичне спрямування, особливості відтворення загальнолюдських, національних, історичних та інших аспектів зображуваних реалій художньої картини тексту.

Технологія компаративного аналізу досліджує тексти з курсу зарубіжної та української літератур, біографічний і суспільний чинники їхнього створення, контактні ідейно-тематичні подібності, алюзії, ремінісценції, лексико-семантичні й морфолого-синтаксичні особливості тексту-оригіналу й тексту-перекладу. Проблеми і шляхи виконання компаративного аналізу розкрито у дослідженнях літературознавців і педагогів Д. Наливайка, В. Будного, М. Ільницького, А. Градовського та ін. Д. Наливайко вважає, що «методологія літературної компаративістики розкриває міжлітературні генетико-контактні зв'язки» [2, с.14], що сприяє формуванню поняття про загальнонаціональний літературний процес.

Генетичний (генеологічний) метод досліджує літературні твори, які є подібними в їх історичному аспекті, тобто те, що стало основою, що спонукало письменника до створення історичного роману, вірша, драми та ін. Причиною дослідження генетичних зв'язків є пошуки подібностей в їхньому походженні, тобто історичні, соціальні, літературні коріння створення літературного твору. Генетичні зв'язки досліджуваних художніх творів кількох письменників різних епох і національностей формуються на спільній для них тематиці: національній, історичній та літературній спадщини. Літературна спадщина (національний фольклор, різноманітні твори попередників) має великий вплив на світогляд письменника і є одним із чинників формування його творчості у контексті розвитку національного літературного процесу.

Контактологічні дослідження здійснюються на типологічних рівнях: на тематологічному (теми, системи образів і переспіви у поезії з елементами, наближеними до версифікації), у морфології (переклади окремих синтагм і речень, їх функції, лексико-семантичні трансформації). Контактологія творчості розглядається у парадигмі філософського осмислення соціогуманітарних явищ минулого і сучасного світу, представленого у парадигмі міжнаціональних зв'язків. *Контактологічний метод* розглядає міжлітературні зв'язки у комунікативному аспекті, у процесі якого визначається вплив одного твору на процес створення іншого твору або творчість одного письменника є спонукою для творчості іншого письменника. Такі зв'язки найчастіше виникають у процесі ознайомлення з іномовним твором у перекладі або в оригіналі, що є близьким за ідейно-тематичним змістом для автора іншої країни та епохи.

Також вони можуть бути представлені в різних жанрах, бути різностильовими, іномовними тощо, але об'єднані художніми засобами створення тексту, такими як тема, ідея, зображувально-виражальні засоби, композиція та стилістичні особливості твору. *Головним чинником* для дослідження генетико-контактологічних зв'язків творчості поетів стало: по-перше, відзначення у цьому році 25 січня 265 річниці з дня народження Р. Бернса і святкування 210 річниці з дня народження Т.Г.Шевченка; по-друге, ідейно-тематична спрямованість поезії Р.Бернса і Т.Шевченка багато в чому обумовлена їх соціальним походженням – обоє були із селянських родин; по-третє, для обох важливою була національна ідея незалежності країни; по-четверте, уживання рідної мови як ідентифікатора поета-громадянина.

Парадигма філософського осмислення соціогуманітарних явищ минулого представлена у категорії міжнаціональних зв'язків. *Соціогуманітарне дослідження.*

1. Рідна мова, шотландська й українська, стала основою творчості для Р. Бернса і Т. Шевченка, не зважаючи на історичні і політичні обмеження для їх використання. Важливою була літературна спадщина, сформована у національному фольклорі рідною мовою. Т. Шевченко писав українською, на той час не рекомендованою для друку в російській імперії. Р. Бернс писав шотландською, яка сприймалася як діалект англійської, тому що вже століттям ранше Шотландія втратила статус незалежної країни.

Історична довідка: Шотландія була приєднана до Англії за правління короля Якова I Англійського (1566-1625), коронованого як James I в Англії у 1603р. Король Яків був також коронований як James VI у Шотландії у 1567р.

Зазначені історичні реалії сприяли формуванню в їхній поетичній творчості важливої і спільної для них теми боротьби за незалежність країни.

2. *Жанр любовної лірики* кожного поета має свої особливості, обумовлені особистістю поета і складними колізіями життя. У біографіях Р.Бернса і Т.Г.Шевченка простежуються драми ліричних почуттів щирого кохання, розлуки і навіть неподіленого почуття. Поети, вони закохувалися, і були коханими, але особисте життя склалося по-різному. Родинне життя Бернса з коханою дружиною і глибока самотність Шевченка теж відбилися в їхній ліриці. Кожний присвятив любовній колізії найкращі поетичні рядки, які проникали і досі проникають до серця читача. Поети жили в різні часи, писали різними мовами, не були контактні знайомі. Але обох визнали на батьківщині народними поетами.

Любовна лірика Р.Бернса стала шедевром світової літератури. Найвідомішими є вірші «Ared, redrose» («Моя любов – рожевий квіт» у перекладі М. Лукаша), «Моя любя Неллі» (переклад М. Лукаша), «Та, що послалася мені» (переклад В. Мисика). У процесі дослідження особливостей морфології лексики Р.Бернса ми відмічаємо особливості шотландського діалекту і трансформацію деяких лексико-семантичних синтагм.

У вірші “A red, red rose” поет використав прийом онімізації апелюючи до лексикона: красу ліричної героїні він означив словом Любов – “Luve” – з великої літери, а кохання ліричного героя як любов “luve” з малої літери. Треба урахувати те, що у процесі трансформації змінювалися і граматики і вимовляння деяких лексичних одиниць. Отже, форма слова “Luve” (сучасна форма – love) відповідає нормам орфографії середньоанглійської мови XV – XVI ст. і вимовляється як коротке [u], у XVII ст. слово стало вимовлятися як у сучасній мові [3, с.73].

3. Р. Бернс вважають видатним діячем Шотландського Відродження – так називали другу половину XVIII ст., коли в Шотландії виник великий інтерес до літературної та історичної національної спадщини. Народні пісні і балади, зібрані Робертом Бернсом, Вальтером Скоттом та іншими творцями, розкрили героїчний образ Шотландії перед усією Європою. Мотиви творів Р. Бернса відчутні у творах Дж.Кітса, П.Б.Шеллі, навіть у пейзажній ліриці Дж. Байрона.

4. Творчість Т. Шевченка в багатьох аспектах суголосна з творами Р. Бернса. Т. Шевченко був добре обізнаний з творчістю Р. Бернса за надрукованими у журналах перекладами І. Козловського. Т. Шевченко називав Р. Бернса «поетом народним і великим». Як і шотландський поет, Шевченко філософські осмислював образи природи, персоніфікував їх, в його поезії образи природи стали символами людини, її любові, очікувань, страждань. У вірші «Барвінок цвів і зеленів, слався, розстилався...» поет філософські осмислював трагедію життя людини, одночасно змалював і гармонію явищ природи. Цей вірш можна вважати ідейно суголосним з твором Р. Бернса «Нещаслива доля»: «Зсушив, зв’ялив, оббив мій лист злий вітер-недосвіт ...».

Генеологічне дослідження подібностей в історичному корінні створення літературних творів. Боротьба за незалежність.

Р. Бернс “Scots Wha Hae” – у перекладі «Гей, шотландці!»

Т. Шевченко «Ой чого ти почорніло, зеленє поле?»

Р. Бернс у вірші «Scots Wha Hae» – «Гей, шотландці!», як поет-громадянин, закликав людей боротися за незалежність рідної Шотландії. Вірш є закликм згадати про перемогу у Беннокбернській битві у 1314 р. у боротьбі за незалежність Шотландії. *Історична довідка.* Битва сталася 22-24 червня 1314р. біля селища Беннокберн і річки з тою ж назвою. Розгром англійської армії забезпечив відновлення незалежності Шотландії. Командування: з боку Шотландії – Роберт I Брюс, Воллес і Едуард Брюс, з боку Англії – Едуард II Гілберт де Клер, граф Глостер (загинув). Перемога при Беннокберні сталасимволом шотландського єднання і боротьби за незалежність. Військові дії тривали ще 10 років. У березні 1327р. була визнана незалежність Шотландії. У боротьбі за незалежність рідної країни загинуло майже 10 тис. шотландців та майже 25 тис. англійців. Зазначені історичні факти свідчать про те, що поет не гіперболізував трагедію битви у художній картині твору.

Р. Бернс

*Scots, wha hae wi' Wallace bled
Scots, wham Bruce has aften led,*

*Гей, шотландці! В бій не раз
Воллес, Брюсводиливав*

*Welcome to your gory bed
Or to victorie!*

*Знову дари в грізний час —
До борні, брати!
(тут і далі пер. М.Лукаша)*

Т. Шевченко

*Ой чого ти почорніло,
Зелене поле?
- Почорніло я од крові
За вольную волю.*

У вірші Т. Шевченка «Ой чого ти почорніло, зелене поле?» алегорично розповідається про наслідки кривавої оборони міста Берестечко. Вірш написано у незвичайній і цікавій формі діалогу ліричного героя і поля. Поет застосував прийом персоніфікації: ліричний герой твору звертається до поля, вражений його виглядом. А поле відповідає йому, і відповідь свідчить про трагедію і загибель запорожців у битві «за вольную волю». Вірш написано на історично відомому подю боротьби проти Речі Посполитої. Запорожці у наймасштабнішій битві за усю Визвольну війну були уражені ворогом та понесли великі втрати. Створюючи художню картину битви, Тарас Шевченко змалював трагічну картину поля, усяного тілами загиблих запорожців.

Історична довідка. Битва під Берестечком сталася 28 червня – 10 липня 1651р.–одна з найбільших в Європейській історії XVII ст. Під орудою польського короля Яна II Казимира було 80-90тис жовнірів і шляхтичів і 180-190 тис. челяді. У Хмельницького – 60 тис. козаків і 40-50 тис селян, 40 тисяч татар хана Іслам –Гірея III. На перший погляд, рядки про «чотири милі» та «щедро пролиту кров» є поетичним перебільшенням, гіперболою, проте з історії відомо про загибель більшої частини козацького і татарського війська та великої частини вояків з боку Речі Посполитої.

Р. Бернс

*By your sons in servile chains
We will drain our dearest veins*

*Хто за рідний край готов
Щедро лити щиру кров,*

*But they shall be free!
Щоб звільнитися з оков –
Той у бій лети!*

Т. Шевченко

*Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.*

Слова Т. Шевченка про вкриті трупами поле та заклик Р. Бернса «щедро лити кров» відображують трагічність і масштаб жорстоких боїв, в яких буквально, немов ковдра, величезні терени були вкриті тілами загиблих та залиті кров'ю. Вражає глибоке зображення реалій війни Т. Шевченком: хаотичне поле бою згодом перетворюється на тихе, безлюдне місце, де панують лише падальники, смерть і темрява. Зображено гнетучу атмосферу ночі та жах, який не побачать лише мертві без очей. Р. Бернс пише про неминучість та невідворотність виклику долі та відсутність вибору, адже можливості, запропоновані життям, виключають будь-який вибір. Зображено заклик до шотландців боротися та не відступати перед неминучим поневоленням

Р. Бернс

*Wha for Scotland's King and Law
Freedom's sword will strongly draw*

Випадає нині нам
І собі, й своїм синам
Волю осягти.

*Freeman stand or freeman fa',
Let him follow me!*

В нас із вами шлях один –
Бить загарбника на скін,
Перемогу чи загин
У бою знайти.

Контактологічне дослідження на тематологічному рівні.

1. *Філософське осмислення Долі.* Р. Бернс “Auld Lang Syne” у перекладі “За молоді літа”, Т. Шевченка «Вітер з гаєм розмовляє». Вірші Т. Шевченка і Р. Бернса приваблюють красою змальованого пейзажу, поетичними образами природи, сумними думками ліричних героїв, філософськими роздумами поетів про Долю людини. Власні філософські роздуми Т. Шевченко і Р. Бернс втілили у поетичних образах в багатьох творах. Спільною рисою в розглянутих віршах є метафоричне зображення непереборної сили, Долі, будь то «моря», які «розлучили нас ... на довгії літа» Р. Бернса і його друга, чи «вода», «хвилі», «море» у творі Т. Шевченка.

Р. Бернс у вірші «За молоді літа» описує спогади про минулі часи, про подорожі з другом біля річки з «золотими хвилями». Вірш написано у формі елегантного монологу. Поет звертається до друга, з яким було пройдено багато шляхів, але Доля розлучила їх, і все, що залишилось – це спогади. Основною ідеєю вірша є роздуми поета про Долю, образ якої втілено у метафорі образа морів, які розлучили друзів на довгії літа.

Т. Шевченко

Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькії,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зелене,
Та за вашу волю

У вірші Т. Шевченка «Вітер з гасм розмовляє» основною ідеєю є думка про неминучість та безупинність Долі, яка наче несе людину у відкрите море.

Художньою і композиційною особливістю вірша є прийом застосування багатомірних образів ліричних героїв. Головний ліричний герой вірша має дві іпостасі – «рибальонька» і «сиротина на чужині». Лиха Доля утілена у трьох іпостасях – «сине море», «погратися гори-хвилі» і «добрі люди». Їхні дії є суголосними у Долі у рибальоньки і сиротини. Доля рибальоньки – «пливе човен води повен, ніхто не спиняє...». Доля сиротини – «пограються добрі люди як холоднії хвилі». Порівняння дії «добрих людей» з холодними хвилями розкриває справжню сутність цих людей у житті сиротини, бо потім ці люди скажуть про нього: «Не чув і не бачив». Вірш написано у 1841 році у Санкт-Петербурзі. Вважаємо, що ідейно-тематичний зміст і поетика вірша є суголосними з усвідомленням поета власної самотності у Петербурзі на берегах холодної Неви.

Р. Бернс

*We twa hae paidl'd in the burn,
Frae morning sun till dine;
Бродили вдвох ми по річках,
Де хвиля золота,
But seas between us braid hae roar'd
Sin' auld lang syne.
Та розлучили нас моря
На довгі літа.*

Т. Шевченко

Пливе човен по Дунаю
Один за водою.
Пливе човен води повен,
Ніхто не спиняє.

Інтимна лірика. Р. Бернс “Handsome Nell” – у перекладі “Моя люба Неллі”, Т. Шевченко “Ликері”. У статті розглянуто вірші про перше кохання Р. Бернса і про останнє кохання Т. Шевченка. У порівнянні зазначених віршів, що тематично належать до лірики кохання, виявилось багато спільного і відмінного. Кожен із поетів назвав ім'я героїні, тобто вірші конкретно персоніфіковані, кожен поет висловив свої побажання щодо створення її ідеального образу. Однак простежується різниця у поглядах поетів на образ ліричної героїні. Р. Бернс приділив увагу яскравим описам зовнішності конкретної Неллі. Для поета суттєвим у коханні до героїні є не лише її краса, бездоганна репутація, гарний одяг. Важливим є також її невинність і скромність, які вражають як стріла. «Але краса – то ще не все, ще треба й до краси».

Біографічна довідка. Р. Бернс написав вірш восени 1774 року Назва твору “HandsomeNell” утворена від скороченого імені Helen. Дівчину звали NellyKilpatrick Р. Бернсу було 15 років, коли він закохався у Неллі Кілпатрік. Це було його *перше романтичне кохання*. Пізніше у своїй біографії він писав доктору Муру (D. Moor), що її ніжний голос змушував тремтіти його серце, його пульс бився дуже сильно, коли він торкався її руки, а коли вона співала– це

було краще, ніж все, що він чув раніше. Останній рядок у вірші – “She reigns without controul” – «Она царит без контроля».

У вірші Т.Шевченка «Ликері» її ім'я згадується тільки у назві твору, немає опису зовнішності, поет пише про узагальнений образ коханої. Він присвятив вірш Ликері Полусмак. Поет висловив героїні побажання бути гордою, незалежною. Така характеристика створює не образ героїні, а мрію поета про героїню своїх почуттів і відображує сутність душі самого поета, його життєве кредо: «Не хрестись і не кленись, і не молись нікому в світі».

Р. Бернс

*As bonie lasses I hae seen,
And mony full as braw;
Багато знаю я дівчат
Вродливих, як одна,
But, for a modest gracefu' mein,
The like I never saw.
Та не траплялося стрічат
Такої, як вона.
..........**

*But, without some better qualities,
She's no a lass for me.
Але краса – то ще не все,
Ще треба й до краси.*

Суголосними є думки поетів про кохання як про високе почуття. Але композиційно думки про кохання у творах розташовані на різних рядках, що є важливим у розкритті смислового значення твору. У вірші Р. Бернса рядки про кохання розташовані наприкінці твору як висновок після опису краси ліричної героїні. Т. Шевченко про своє кохання заявляє у першому рядку, з чого і починається твір. І наприкінці вірша поет висловив своє глибоко особистіснебажання, мрію про родинний затишок – «І поховать лихе дебеле в хатині тихій і веселій».

Біографічна довідка. Полусмак Ликера Іванівна (1842-1915), кріпачка Макарова М.Я., згодом він дав їй вільну. Т.Шевченко познайомився з нею у 1860 р., найняв учителя для неї, дарував багаті подарунки, мріяв одружитися. Любов до Ликери була його останнім коханням. Через непорозуміння у них стався розрив. Олександра Кулішева окреслювала ситуацію так: «Боже мій! Як вн засліплений! Поет і проза! Він створив собі ідеал і не хоче поглянути (на Ликеру) простими очима, а нам так боляче за нього». У подальшому Ликера одружилася з пекарем Яковлевим, мала дітей, жила у Царському селі, працювала швачкою. Після смерті чоловіка приїхала до Каніва і у книзі відгуків написала:» «7 травня 1905 року приїхала твоя Ликера, твоя люба, мій друже. Подивись, подивись на мене, як я каюсь ...». Похована у Каневі.

Т. Шевченко

Моя ти люблю! мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа.
Раби, невольники недужі!
..........*
Моя ти люблю! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі!

Отже, у творах кожен поет висловив власні ідеали в образі коханої дівчини, замальовуючи не лише своє кохання, а й висловлюючи ідейні пошуки свого життя: Р. Бернс – красу і цнотливість, Т. Шевченко – розуміння і родинний затишок.

Усвідомлення значення творчості поетів. Англійська письменниця Етель Ліліан Войнич у збірці «Шість ліричних поезій» схарактеризувала Р. Бернса і Т. Шевченка як національних поетів. «Жоден поет, – твердить англійська літературна енциклопедія, – не здобував такої раптової всенародної популярності як Бернс у Шотландії», – писав В. Мисик у передмові до книги «Р. Бернс. Вибране» [4, с.5]. Михайлина Коцюбинська писала: «Так, Шевченко – поет глибоко національний, носій національного духу, поет-пророк. Та насамперед, істотним є те, що він – поет. Поет справжній, поет від Бога. Все, що становить його духовну сутність, все вилилося, матеріалізувалося в добірне, змістовне, духовно насажене поетичне слово» [5, с. 128].

Висновки. Аналіз генетико-контактологічних зв'язків творів Р. Бернса і Т. Шевченка надав змогу висвітлити глибоко і на конкретних фактах розвиток і збагачення міжнародних зв'язків у процесі розширення змісту загальнонаціонального літературного процесу. Дослідження історичних коренів створення поетичних творів Р. Бернса і Т. Шевченка, які є суголосними на тематологічному рівні, не обмежується одним прикладом, наведеним у статті, він має набагато більший простір. Контактологічні дослідження, реалізовані у процесі компаративного аналізу тематично і ідейно суголосних творів також дають широкий простір для аналітичних досліджень у ліриці філософського осмислення долі, у темі кохання, в інтимній ліриці у поезії Р. Бернса і Т. Шевченка. Тема ідейно-тематичних зв'язків творів Р. Бернса і Т. Шевченка дає широкий матеріал для подальшого дослідження.

Література

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В.Будний, М.Ільницький. – К. : Дім «Києво-Могилянська академія». 2008. – 430с.
2. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. К. : Дім «Києво-Могилянська академія». 2006.– 347с.
3. Іванова І. Практикум з історії англ. мови / Навч. посібн. для студ. пед.ін-тов зі спец. 2103 «Іноземні мови» / І.П.Іванова.Т.М.Беляєва, Л.П.Чахоян.– М.: Просвещение. 1985. – 159с
4. Мисик В.Передмова. // Р.Бернс. Вибране. / пер.М.Лукаша, В.Мисика.– К. : держлітвидав. 1959.– 255с.
5. Коцюбинська М. Шевченко – поет сучасний // Тарас Шевченко у моєму житті : Розповіді, статті, нариси / упоряд. О.Шарварок. –К. : Фенікс, 2004. – 480с.
6. <https://www.pisni.org.ua/songs/546704.html>
7. https://www.youtube.com/watch?v=bXh4b_jikqU

8. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev118.htm>
9. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=199>
10. https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/Auld_Lang_Syne.html
11. <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev2148.htm>